

**АЛФРЕД РАМБО
МИХАИЛ ПСЕЛ
ВИЗАНТИЙСКИ ФИЛОСОФ И
ДЪРЖАВЕН МЪЖ ОТ XI В.**

Превод от френски: Д. Б. Митов, Д. Попов, 1930

chitanka.info

С право гърците имат култ към своето Средновековие. Тоя период е преходен и чрез него модерна Гърция се свързва с цяла Европа. Връзката, която съединява настоящето с миналото е дори по-очевидна, отколкото у който и да било друг европейски народ. Никой народ в продължение на повече от тридесет века не е оставал така верен на себе си, както гръцкият! Колко преобразования сме преживели ние (французите — Б.пр.) през един много по-кратък период — редят се гали, римляни, а французите идват едва след IX в. Ние говорим за келтски и латински наречия, но колко промени е претърпял самият френски език? Ние сме неолатинци, както поданиците на крал Георги са неогърци, но все пак гръцкият език на един атински работник си е гръцки език. Както казваше Рангабе „днешният език е езикът на Ксенофонт, на Плутарх, на Лукиан и на евангелията!“

Не само гърците, но и всички народи от Източна Европа се интересуват живо от Византийските летописи: хървати, сърби, българи, румънци намират в тях всички най-важни факти за своите прадеди, а също и историческите основания да заемат земята, в която живеят. Може да се каже, че научните трудове на гърци, руси и на другите славяни извадиха византийската история из областта на чистата наука и я наредиха между живите истории. Дъхът на националните страсти оживи този прах и предизвика възкресение. Там, където ние дълго време виждахме разпокъсване и упадък, наследниците на Византия виждат създаването на модерни народи. Сега вече не съществува Долната империя, както по времето на Лебо. Днес имаме Гръцко-славянско средновековие, което е толкова плодовито, колкото и латино-германското. Пък и нали по тоя начин пред нас се възкресява една голяма страница от вековната история? Византия е била един от най-главните органи за развитието на човечеството; тя е била необходимата връзка между Азия и Европа, между античния и модерния свят. Чрез нея можаха да минат в Европа идеите и науките на персийците, на арабите и на китайците; чрез нея можаха да се запазят традициите на класическа Гърция до момента, когато италианци и французи успяха да ги отделят от варварството. От V до XVI в. никой народ не е имал такава висша историческа мисия, както гръко-римляните в Константинопол.

На два пъти в навечерието на Кръстоносните походи Византийската монархия блести. През IX и X в. царува Македонската династия, прочута със законодателя Василий I, с учените принцове Льв VI и Константин VII Багренородни, с Никифор I Фока, който продължава офанзивата против арабите, с Йоан I Цимисхи — победителя на русите, с Василий II — Българоубиеца. От XI до XII в. царува династията на Комнините, от която много принцове покрай храбростта, възхвалявана дори и от нашите кръстоносци, проявяват дипломатически способности на истински елини. Между Василий II Българоубиец и Алексей Комнин има една по-тъмна епоха, през която не виждаме големи имена, нито пък велики подвизи. Но все пак дори и през тази печална епоха Източната империя е вярна на своята двойна мисия да поддържа в бунтовния Изток сянка от някогашния римски мир, който е осигурявал непрекъснатото развитие на гръцката цивилизация.

През тази епоха живее един човек, който олицетворява в себе си качествата и грешките на гръцкия дух — това е Михаил Псел, влиятелен държавен мъж и плодовит писател. Неговото име отдавна е знаменито — но ние познаваме характера и историческата му роля само благодарение на някои публикувани трудове. Учените от XVII в., като виждали колко много са съчиненията, приписвани на Псел, като забелязали, че те се отнасят едновременно и до политика, и до астрономия, и до медицина, и до музика, и до теология и че образуват нещо като обширна енциклопедия, не са могли да си представят, че са дело на един и същи човек, затова те са допуснали заедно с Алатиус съществуването на двама, трима, а дори и на четирима с това име. Всъщност съществували са само двама, но ние ще се занимаем само с Псел от Константинопол, който е бил велик учен, Фотий на единадесетия век. От него има оставени стотина къса върху най-разнообразни теми. Купища писма, речи, стихотворения и най-последна „История“, която носи съвсем личен характер на мемоари. Тази огромна литературна работа, която е вървяла заедно с един крайно деятелен живот, ни напомня за Волтер. Разбира се, далече е византийският философ от XI в. от парижкия на XVIII в. — твърде очевидна е расовата разлика, разликата в епохите и цивилизациите. Но все пак ние виждаме доста големи прилики между тях. Подобно на Волтер и Псел пише стихове, но обича да разсъждава и за физиката.

Като него той опитал от всичко. Като него и той имал саркастичен характер и всестранно любопитство. За своя си век той е бил смел мислител и философ преобразовател. Той е бил министър или довереник на четирима императори и на три императрици, писател и велик оратор. Бил е в контакт с всички държавни мъже и всички умствени работници от епохата. Неговите брошури, речи, кореспонденцията му, неговата история, която аз бих нарекъл мемоари за историята на неговото време, представляват най-богатият извор за осведомяване за цялото политическо и умствено движение на единадесети век.

ДЕТСТВО И ВЪЗПИТАНИЕ НА МИХАИЛ ПСЕЛ

Константин Псел (той се кръщава Михаил, след като се покалугерява) се е родил в Константинопол през 1018 г. Намираме много ценни сведения за неговото семейство в надгробната реч, която той посветил на майка си. Той ни съобщава, че неговият баща произлиза от род, който дал на Византия патриции и консули. Както бил случаят с много византийски благородници, богатството му не отговаряло на неговия произход. Гръцките благородници не са имали предразсъдъците на западните. И затова бащата се заел с търговия, за да изкарва прехраната на своето семейство. С няколко черти Псел е нарисувал бащиния си портрет: „Той беше прост и честен човек и без да бъде женствен, цял бе изпълнен с кротост и доброта, гневът не го завладяваше, ударите на живота не го тревожеха. Аз не го видях никога нито да се ядоса, нито да се разтревожи. Никога той не се увличаше дотолкоз, че да удари човек или да заповяда да го ударят: душата му беше винаги чиста, той не обичаше да говори много, но когато случаят го изискваше, говореше твърде приятно. Беше работлив дори до крайност, не беше слуга на никого, но когато намислеше нещо, извършваше го сам, без да прибъгва до помощта на когото и да било. Той премина живота си леко, без да направи нито една фалшива стъпка, с винаги равна походка, подобно на зехтина, който тече безшумно. Тялото му приличаше на кипарис с изправено стебло и с правилно развити клончета. Той имаше хубави очи и весел поглед, изражението му беше привлекателно и приятно, веждите му не бяха вдигнати и нахални, а прилично очертани и правилни, което свидетелстваше за прямотата на неговото сърце. Само като го погледнеха, дори без да го чуят как говори, преди да го видят на работа, ония, които претендират, че са физиономисти, биха могли да открият неговите скрити добродетели и да провъзгласят, че в наше време той е бил нещо като искра на античната простота. Ако някой поиска да нарисува портрета му, може да вземе за модел мене, защото

аз съм се отдалечил много от майчиния си род и приличам на баща си, както орлето прилича на орела, както сянката прилича на тялото“.

И така, в портрета на бащата ние трябва да търсим портрета на самия Псел. Той е бил също така висок и строен, веждите му са били добре очертани и погледът бистър. Нека прибавим към това орловия нос, човка на хищна птица, с която са се подигравали неговите неприятели. Той имал вида на честен и наивен човек, което сигурно му е помагало много в неговите хитрости на дипломат. Ние само трябва да се учудваме, че добрият човек, който преминал живота си „като зехтин, който тече безшумно“, е имал за син най-буйния, най-влиятелния държавен мъж през XI в., който е бил и твърде голям интригант. Как така този честен буржоа, „неособено разговорлив“ е могъл да роди най-словоохотливия от ораторите и най-плодовития от писателите? Щом като Псел прилича на баща си телесно, сигурно в духовно отношение той е бил портрет на своята, майка. Последната е притежавала всичко, което липсвало на нейния мъж. Тя наистина е била мъжът въкъци и нейният съпруг е бил твърде щастлив, че е имал такава жена: „Божие то провидение му бе дало за съпруга не подчинена, не помощница, но началничка, която имаше и инициатива за всички велики неща“. На нея дължи Псел отчасти това, което е имал. Затова именно той е държал надгробна реч за майка си, а не за своя баща. И ако споменава за него, прави това с извинение, сякаш се касае за някакво отклонение. Съобщенията на Псел в този странен панегирик ни позволяват да проникнем във вътрешността на едно византийско семейство, да седнем при огнището на един благородник или по-скоро на един дребен буржоа в Константинопол. Би помислил човек, че се намира в някоя къща на ул. „Сен Дени“ или в квартал „Маре“ в Париж. Съпругът, почтен, дребен търговец, е по характер апатичен и свенлив; жената има инициативи и взема решения за двамата. Тя се гордее със своите деди и има амбиции за сина си. Тя сънува сънища, които ѝ предсказват най-хубаво бъдеще за това дете. Никой народ не е сънувал толкова много, колкото византийците. А понякога и сънищата са се сбъждали. Мнозина са мечтаели за императорска власт и примерите на великите похитители на трона като Юстиниан, Льв Исавриец и Василий Македонец са окуражавали твърде много всички. Дали майката на Псел в своите амбициозни мечти се е издигала толкова високо? Нейният син не ни съобщава това.

Пък и дори под трона във византийската йерархия е имало хубави места, които са можели да задоволят амбициите ѝ за нейния син.

Когато Псел вече на осем години завършил първоначалното училище, роднини и приятели, събрани на семеен съвет, решили да го дадат на занаят, който можел да му помогне скоро да си изкарва прехраната. Но майката протестирала и се позовала на своите сънища и на предсказанията за бъдещето. Добрите родители, суеверни като всички византийци, били принудени да се съгласят. Псел продължил образованието си, но при слаби доходи на семейството, при малки печалби от дребната търговия. Колко много лишения си е налагала амбициозната майка на себе си и на своя кротък съпруг? Те били възнаградени от успехите на детето. Изглежда, че в средните училища на Константинопол се е учило много, тъй като Псел е знаел цялата „Илиада“ наизуст и е можел да обяснява нейната прозодия, тропите и всички поетически фигури. Когато се прибирал вкъщи, майка му се заемала с подготовката на неговите уроци: „О, майко, провикна се Псел, ти не стоеше при мене само като мъдра съветница, ти беше моя помощница и моя вдъхновителка. Ти ме разпитваше, какво съм вършил в училище, какво са ни учили учителите, какво съм научил от своите другари. После ти ме караше да разказвам уроците си и би казал човек, че за тебе нямаше нищо по-приятно от това, да слушаш уроци по правопис, по стихотворство, уроците за съгласуването на думите или по синтаксис. Още те виждам със сълзи на възхищение как ти бодърстваше заедно с мен късно в нощта, отпаднала за сън на леглото си и ме слушаше как разказвам, като ми вдъхваше кураж и постоянство повече, отколкото Минерва на Диомет“.

И тогава са се случвали трогателни сцени, които сякаш са заети от строгия и трудолюбив живот на нашата дребна съвременна буржоазия. Тази майка не е била тъй образована, че да може да ръководи детето си по всички пътеки на науката. Нейното естествено чувство, женската ѝ тънкость често пъти се смущавали при някои трудности. Учител и ученик се поглеждали еднакво смутени. Но ето в какво се състояла разликата между Париж и Византия: „Тогава, продължава Псел, тя издигаше ръце към Бога, удряше силно гърдите си и молеше небето да ми прати своята светлина“. Не само Псел е възхвалил тази чудна жена. Дъщерята на императора Ана Комнина ни я показва също така просната в църквата на Божията майка,

прекарваща в дълги бдения и молитви за своя син. „Аз направих към теб двоен дълг, казва също така Псел. Ти не само ми даде живота, но освети ума ми със светлината на науката. Ти не се съ согласи да оставиш това само на учителите и поиска да сееш сама просвета в моето сърце.“

От ученик Псел станал студент. За нещастие той имал лошата съдба да попадне точно в периода на умствения упадък, който се простира от царуването на Константин VII Багренородни до Константин Мономах. Големите учебни заведения, основани от първия, били западнали. Правителството не правело нищо за висшето образование и учителите са били принудени да живеят от своето учение. Нито бляскавите разположения на младия ученик, нито молбите на неговата майка, нито предсказанията за бъдещето не са могли да заместят заплатата на учителите. Истинско нещастие било за нея, когато синът ѝ се принудил да прекрати учението си. Но какво да се прави? Семейството било бедно и Михаил имал по-възрастна сестра, която обичал, но на която трябвало да се направи зестра. Той се принудил да стане писар при едно високопоставено лице, което отивало в една западна провинция да заеме поста на съдия. „Тогава за пръв път — забелязва нашият гражданин, домосед като парижки буржоа, излязъл за пръв път от града — аз можах да видя стените и кулите; за пръв път, мога да кажа, видях полето.“ Тогава той е бил на шестнадесет години!

Едва напуснал Константинопол и родителите му изгубили дъщеря си. При тая жестока мъка единственото тяхно утешение е било, че ще могат да повикат отново сина си. Паричните и семейните причини, които ги бяха принудили да го отдалечат, вече не съществували. Имало място за него в тяхното печално домашно огнище. Писмото, което те му написали, не съобщавало нищо за нещастията. Дори те му пишели новини за неговата сестра, както обикновено. Те искали лично да го подготвят, за да понесе по-леко печалната новина. Обаче случаят разпоредил съвсем друго нещо. По тоя въпрос аз оставам да говори самият Псел. Приятно е да видим в това сърце, на пръв поглед изсъхнало от много учение и от старателни политически грижи, такъв пристъп на искрена скръб. Приятно е също така да видим под условността, формализма и надутия стил, които характеризират византийския живот, днешната същност на човешката

природа: „Току-що бях преминал крепостните стени, влязох в града и се намерих при гроба, където почиваше тялото на сестра ми. Тъкмо беше седмият ден след погребението ѝ и много наши роднини се бяха събрали там, за да оплакват покойната и за да утешават майка ми. Аз познах между тях един добър, безхитростен човек, който знаеше милата хитрост, с която моите родители ме бяха повикали. Аз го попитах за баща си и майка си, и за някои от своите сродници. Без заобикалки той ми отговори съвсем направо: «Баща ти оплаква гроба на дъщеря си; майка ти е до него и е неутешима, както знаеш за нещастieto си». Той каза тия думи и аз не мога да изразя това, което почувствах. Като че поразен от небесен огън, паднах от коня си безжизнен и безгласен. Вдигна се шум около мен и родителите ми разбраха: плачът започна още по-силно заради мен вече, подобно на незагасен съвсем огън, разпален бързо от подухване на вятъра. Те ме погледнаха подплашени и за първи път майка ми се осмели да вдигне покривалото си, без да се грижи, че ще изложи лицето си на мъжки погледи. Наведоха се над мен, всички искаха да ме докоснат, мъчеха се да ме съживят с риданията си. Вдигнаха ме полумъртъв и ме отнесоха, при гроба на моята сестра“.

Трябва човек да чете много летописци, за да намери една тъй характерна за византийските нрави картина. Ясно е, че дори в Константинопол между образованите се спазвали старите гръцки народни обичаи. Виждаме, че семействата се събират на определени дни, за да импровизират по гробовете ония оплаквания, които цариците и принцесите на Омир, Есхил и на Софокъл произнасят върху безжизнения труп на Патрокъл или Полинис. Този обичай се среща днес само между селяните на известни кантони. Интересно е, че го виждаме през XI в. в столицата на империята. Тези стари обичаи, които са останали въпреки влиянието на римските нрави и на православието, са налагали на изкуствения и изтънчен византийски живот един национален, селски дори, много определен характер. Тогава са съществували нещо като две противоположни цивилизации — едната изкуствена и космополитна, другата народна и елинска. Контрастът на двата елемента изпъква още по-ясно, когато виждаме Псел, бъдещият философ и министър, сам да пее надгробни песни, както би направил и последният пелопонески селянин, да импровизира оплакване, което напомня традиционните обреди и изрази и през това

време неговите роднини, събрани около му, да стенат в хор и с тия си римувани оплаквания да правят мрачен акомпанимент. Разбира се, в неговата импровизация има следа от надутия стил на времето, но ние не можем ясно да разберем дали това се дължи на изкуствеността на литератора, или пък на странния характер на примитивната поезия.

„Щом отворих очи и видях гроба на сестра си, разбрах цялото нещастие и като се съвзех, аз пролях върху нейния прах вместо погребално разливане — потоци от сълзи: «О, моя сладка приятелко — извиках аз. Не я смятах само като сестра, наричах я с най-нежни и най-предани имена. — О, чудна хубост, несравним човек, безпримерна добродетел, хубава статуя, надарена с душа, сирена на красноречието, непобедима грация! О ти, която си всичко за мен и нищо повече от моя душа: защо си отиде и остави брат си? Как можа да се отскубнеш от този, който отрасна с теб, как можа да се примириш с тази жестока, раздяла? Но кажи ми, кой дом те е приел, къде почиваш ти, сред какви ливади, какви хубости и какви градини радват очите ти? Кое е щастиято, което ти предпочете пред моя поглед? Кои цветя те съблазниха, кои рози, кои шепнещи поточета, кои славеи те пленяват със своите сладки песни и кои щурци с концертите си?...»“

Можем да сравним последните думи на Псел с погребалните песни, събирани напоследък във всички страни на Европа, където този обичай е бил запазен. От тях се вижда как византийският студент е спазил буквално селската традиция. От тия пентима можем да си представим живота след смъртта така, както са си го представяли класическите поети. И тук виждаме нещо като елисейските полета с техните сенки, рози, водопадчета, славеи. От тия представи липсва християнският дух. Но покрай това поетическо езичество винаги е личало влиянието на православната църква, на християнския аскетизъм. Византийският живот е представлявал пълен контраст по разнообразие и сложност, макар че някои повърхностни писатели го характеризират само с една дума! При същия този гроб, където се

чуват езически песни, Псел намира майка си, която в своето отчаяние се отдава на Бога. Виждаме я облечена в черно расо на монахиня; хубавите ѝ руси коси са паднали под свещените ножици, нейното лице е покрито с було. И отдавна впрочем това е било най-скъпото, най-милото ѝ желание — тя се е стремяла към този мирен живот, изпълнен с Бога. „Тя мечтаеше силно за дрипавите дрехи и за монашеския пояс; тя искаше да измъчи тялото си, да израни коленете си от коленичене, да изтърка ръцете си, пръстите си от свиване за молитва, да живее съвсем чиста заради Бога на чистотата.“ Тя се настанила в един манастир близо до гроба на своята любима дъщеря, оплаквала покойната и се молела на Богородица да запази сина, който ѝ оставал. С обикновеното си покорство нейният мъж последвал примера ѝ. Подобни оттегляния са били нещо обикновено в Константинопол. Всеки византиец е бил нещо като мирски калугер, който чакал само случай, за да постъпи в манастир. След един повече или по-малко изпълнен с труд живот той се оттеглял в манастир подобно на парижкия буржоа, който след като продава предприятието си се оттегля на село. Манастирът е бил обикновеното убежище за чиновници и за войници; той е бил задължителен приют за куртизани в немилост, за свалени императори, за вдовици императрици, за императорски принцеси, които не са си намерили мъж. За манастирите тогава не са имали такава страшна представа, както у нас, най-вече от революцията насам. Не се е издигала голяма преграда между светския живот и живота в манастира. Хората са влизали там и после са излизали. Самият Псел ни дава пример за това.

Майката на Псел, след като станала калугерка, не изоставила сина си. Настанен близо до манастира, Михаил продължил учението си. Следвал уроците на най-бележитите професори и вечер отивал да работи при своята майка. Липсата на пари го принудила за втори път да постъпи на служба. Той тръгнал на път заедно с един бирник, който заминавал за своя участък в Месопотамия. Но Константинопол упражнявал върху него голямо влияние. За него, както за много наши парижани, пространството, затворено между известни улици, съставлявало цялата вселена. Той бил роден византиец и провинцията е била за него нещо като заточение. Той е чувствал, че само в Константинопол ще може да попълни образованието си и че само там съдбата ще може да изпълни своите обещания за бъдещето, взети под

внимание от него. Псел се върнал след кратко отсъствие. Почитан от своите професори, уважаван от другарите си, скоро той придобил известност между учениците. Той се свързал с някои благородни свои съученици, като Константин Дука, чиято протекция един ден му става полезна. Но също така и с ученици, еднакво бедни като него, скромни, стипендианти като Йоан Ксифилин Трапезундски или Константин Ликудис, които с труда си по-късно се издигат до първите стъпала на църквата и на държавата. Във Византия, както и у нас, не само младежи от благородни семейства успявали да изпъкнат, а по-скоро дребни благородници от средната класа, подтиквани към работа от необходимостта, от силното желание да се издигнат и поради бедността на родителите си. Псел завършил философия и поискал да учи право, което му откривало достъп до по-доходна кариера. Понеже нямал възможност да плаща уроци на професорите си, той се споразумял със студента Ксифилин, който вече изучил право и искал да изучава философия. Двамата приятели организирали нещо като взаимно обучение — Ксифилин станал ученик на Псел по философия, а Псел ученик на Ксифилин по право. И двамата са правили чест на учителя, който се занимавал с тях. Философията издигнала единия до трона на патриарха, а правото довело другия до министерския съвет на империята. През това време Псел е могъл да дебютира като адвокат и лекотата на неговото слово и духовитият му ум го направили веднага прочут. Скоро той преминал на държавна служба.

ПСЕЛ МИНИСТЪР НА КОНСТАНТИН МОНОМАХ

През това време империята представлявала интересна картина. След Василий Македонец се забелязал известен напредък в политическите идеи. Нечувано нещо дотогава, но пет поколения императори предавали властта от баща на син, без да се появи какъвто и да било спор: Василий, Лъв Философ, Константин VII Багренородни (Порфирогенет), Роман II, двамата братя Василий и Константин VIII. Един нов закон за публичното право започва да се установява на практика — законът за монархическата устойчивост и за уредената наследственост. Разбира се, през това време все пак царуват императори, които не са от кръвта на Василий: Роман Лакапин по време на малолетството на Константин Порфирогенет, Никифор I Фока и Йоан I Цимисхи по време на малолетството на Василий II, но все пак тяхната узурпация е била нещо като преклонение пред законността. Те са царували, но са почитали правото на младите престолонаследници. Царували са по-скоро от тяхно име и като съдружници в управлението — те били само техни короновани настойници. Тия скрупнули на натрапените императори засилили у народа почитта към кръвта на Василий и създали нещо като монархическа религия. Последният от македонските императори Константин VIII не оставил мъжки наследници, но принципът на наследството е бил вече така здраво установен, че тронът преминал без спорове в ръцете на двете му дъщери Зоя и Теодора. Теодора пожелала да запази девствеността си, а Зоя, която показвала същите склонности, в крайна сметка се омъжила. Тя дори се омъжила няколко пъти, въпреки църковните канони и въпреки видимата строгост на византийските нрави. В този момент Македонската династия се съюзявала с цяла редица чужди на нея императори. Само че докато Роман Лакапин, Фока и Цимисхи са царували като настойници на младите принцове, Роман Аргир, Михаил Пафлагониец и Константин Мономах заемат последователно трона като съпрузи на Зоя. След като короната стигнала дотам,

Византийската империя станала истинска гинекократия. Принцовете съпрузи управлявали, но порфирогенетката царувала. В апартаментите на мъжете стояла силата, а в апартаментите на жените са били правото и законността. Гинекеят създавал и свалял императори. Зоя, принудена поради тогавашните нрави да живее отшелнически, подобно на атинските матрони в древността и на болярките и московските царевни през XVI в., била винаги обкръжена от евнуси, калугери и смешници. Тайните на този християнски харем, който вече загатва за султанските хареми, ни бяха слабо познати преди публикацията на мемоарите на Псел. Посветен като министър във всички интриги, той ни ги открива любезно и деликатно. Понякога свободата на неговия език и остротата на физиологическите му бележки са ново доказателство, че смелата наивност на античните времена е вървяла успоредно с византийската свенливост и изтънченост.

Зоя била вече стара мома, когато баща ѝ Константин VIII на смъртно легло заповядал да повикат Роман Аргир и му предложил едновременно трона и ръката на тази принцеса. Роман бил вече женен за жена, която обичал, и тази вече 45-годишна порфирогенетка не го привличала. Той поискал да се отърве от двойната чест, която му предлагали. Умиращият император му оставил да избира между сватбата и насилственото ослепяване — той се оженил. Царуването на Роман III продължило само пет години. След като Зоя се омъжила, веднага си намерила любовник — Михаил Пафлагониец. На принца съпруг започнали да дават систематично отрова и понеже той линеел и все пак не умираше, задушили го в банята. Пафлагониецът го наследил под името Михаил IV. Всички приели свършения факт — нали законната наследница на престола е била свободна да го раздели с когото си иска? Скоро Михаил IV изстинал към жена си и започнал да я гледа с недоверие. „Но — пише Псел — не мога нито да я похваля, нито да я укоря за това; разбира се, аз не одобрявам човек да бъде неблагодарен към благодетелката си, но все пак мога ли да го укоря заради неговия страх, да ни би тя да му приготви същата съдба, както на първия си мъж?“

Михаил IV назначил за министър Константин Ликудис и последният се погрижил за кариерата на бившия си приятел Псел. Най-напред той го назначил за съдия във Филадельфия, после го повикал в неговия любим Константинопол и го назначил в двореца за

държавен подсекретар^[19]. През 1041 г. Михаил IV, измъчван от угризения на съвестта и поради страха от отрова, отвратен от империята и от жена си, обръснал главата си и постъпил в манастир^[20]. Тогава Зоя приела да разделя короната с един племенник на бившия император Михаил IV по прякор *Калфата*, тъй като баща му бил пристанищен работник. Този път тя не се омъжила за него, а само го осиновила, като Калфата обещал да я почита като майка, но ѝ заплатил за това с неблагодарност. Неговите приятели заявявали високо, че трябвало да свали старата императрица, ако не иска да бъде убит. Той обявил своята мащеха за свалена от трона и пожелал да я заточи на един остров. Михаил си направил сметките, без да вземе предвид традиционната привързаност на народа към кръвта на Василий Македонец. Народът се възмутил, че един занаятчийски син иска да сваля една порфиrogenетка. Избухнал страшен бунт от името на императриците Зоя и Теодора. Михаил и главният му съучастник — неговият вуйчо, избягали в манастира „Студион“ с надеждата, че ще спасят живота си, като се покалугерят. Този ден бил много тревожен за държавния подсекретар Псел. От сутринта той тичал непрекъснато от двореца на Зоя до двореца на Теодора, сеещ интриги, наблюдаващ накъде духа вятърът, нагаждащ се около партиите. Той присъствал на събранията на народа. По-малко буйните декламирали по площадите и вече съчинили *трагудии* за събитието или пък исторически песни, подобни на руските *билини*. Псел отишъл в манастира „Студион“, където се намирали двамата изгнаници. Народът успял да проникне в светилището и заплашвал, че ще ги разкъса. Затова те прегръщали светия престол.

„Аз се изправих отдясно на престола, облян в сълзи. Когато те видяха, че не ги заплашвам като другите, но ги гледам с благо лице и съм трогнат от съдбата, им, те се приближиха към мен и тогава аз отидох към тях и кротко упрекнах вуйчото за участието, което бе взел в проектите на императора срещу императрицата. После се обърнах към последния и го попитах в какво упреква майка си, господарката си, че е замислил срещу нея този удар. И двамата се опитаха да се извинят. Вуйчото ни увери, че

нямал никакво участие в проектите на своя роднина. Узурпаторът на свой ред наведе глава, и след като се разплака, каза: «Не, Бог е справедлив, аз понасям наказанието за моите престъпления!» И той отново прегърна с всички сили светия престол...“

Нито тяхното разкажание, нито мъдрите съвети на Псел, който в това отношение напомня педагогиката на Лафонтен, не помогнали много на двамата нещастници. Партизаните на императриците изпратили бързо в манастира един висш чиновник, придружен със силна армия. Псел не споменава името му. Той пази предпазливо мълчание по отношение на всички видни хора, чиито подвизи описва. (Неговата история има нужда от ключ, подобен на този, който някои искаха да приспособят към „Характерите“ на Лабрюер.) Това е бил управителят на град Кампанарис. Измъкнати от светата обител сред виковете на тълпата, те били предадени още на улицата на палача, който им извадил очите. Псел бил свидетел на техните мъки. „Такъв беше, прибавил той, краят на тиранията!“ Зоя, която нямала никаква полза от тия опити, искала да си намери нов съпруг. Когато първият ѝ мъж бил жив, любовник ѝ бил Пафлагониеца; приживе на последния си съпруг тя станала любовница на един византийски благородник — Константин Мономах. Михаил IV изпратил Мономах на остров Лесбос, а Михаил V заповядал да го убият. Но джелатинът се забавил заради срещуположни ветрове и в този промеждутък го повикали в Константинопол, за да извади очите на самия Михаил V. Константин Мономах, който се готвел за смърт, научил изведнъж, че в Константинопол го чака трон. Такава е била играта на любовта и на случая.

Псел се възползвал от междуцарствието и говорел за двете императрици. Той ни ги описва седнали на един и същи трон, нагиздени с императорските накити, заобиколени от стража, въоръжена със снопове пръчки, от мечоносци и войници с тежки брадви на дясното рамо. Втори кръг от войни обгражда първия, всички с погледи в земята от почит към пола на техните господарки. Зоя, описва я Псел, е била жива и нервна; с лека ръка тя разрешавала живота и смъртта, подобно на непостоянната вълна, която ту се издига,

ту спада под ударите на кораба или пък го обгражда с ярост. Тя била много разточителна и това изчерпало скоро съкровището и ускорило финансовия упадък на Византия. Както по-късно в Истанбул, така и тук харемът е бил разрухата на империята. Зоя била дребна на ръст, имала големи очи, дебели и страшни вежди, леко пречупен нос, хубава руса коса и ослепително бяло тяло. Интересно е, откъде Псел е могъл да се осведоми по такъв точен начин, когато императриците били невидими в техния гинекей. Той навлиза дори в много по-интимни, от чисто медицински характер подробности. „Ако гледаме само чудната хармония на цялата ѝ фигура, продължава нескромният куртизанин, всеки, който не знае възрастта ѝ, би помислил, че среща младо момиче. Плътта беше запазила същата си стегнатост, всичко беше пълно и гладко, по нея нямаше никакви бръчки, нито изкривена контура... Тя съвсем не се гиздеше пресилено, не носеше обсипани със злато рокли, нито диадема, нито огърлици, нито пък каквото и да било тежко украшение. Тя обвиваше хубавото си тяло с лека рокля...“ Именно тази руса султанка, с големи очи и със заплашителни вежди разполагала с империята.

Константин Мономах, сгоден наново за Зоя, се връща тържествено във Византия. В момента, когато ще потъне в „морето на неговото царуване“, Псел е малко смутен. Тъкмо под покровителството на този монарх той влиза наистина в политическия живот. Дотогава като прост държавен подсекретар той е трябвало да допълва заплатата си с работа като адвокат. „Едва стъпил на трона, той ме взе за министър, издигна ме на високо място, не скри нищо от мен, нито от това, което правеше публично, нито от това, което замисляше тайно. Ето защо аз ще говоря за него по-дълго, отколкото за другите императори.“

Очевидно Псел е добре осведомен историк, но дали е безпристрастен и независим? Той претендира за това и може би въпреки многото неща, които премълчава, е дал истинската физиономия на царуването. Ясно е, че Псел се смущава най-много, когато се вижда принуден да отправи в своята „История“ справедливи укори към този император, защото му пречи споменът за панегириците, в които той довел ласкателството си към императора до последните предели. Една от неговите речи започва със следните думи: „Цар-слънце...“ и ораторът се впуска в едно сравнение между

слънцето и Константин в полза на последния. Неговите противници не са изпуснали случая да осмеят поръчания му лиризм и неговия цар — слънце. Навярно за да не се опровергава, Псел продължава в своите спомени да сравнява покойния монарх с царя на светилата, само че това слънце вече не е онова, което „при върха на своя път полива земята с лъчите си“, а слънце, което „затулено с облаци, праща тъмна светлина на зрителите“.

Чувства се, че в своята история Псел пише и похвали, и укори малко пресилено. Затова той се впуска най-напред в описание на физическата хубост на императора: „Той беше красив като Ахилес и Нерей. Природата бе направила от него завършен модел, толкова много пропорция имаше в частите му и хармония в неговото лице. Нямаше хора достатъчно силни и здрави, които да не задуши в прегръдката си; ако му скимнеше да размаха ръката си, пострадалият «дълго трябваше да чака деня на своето излекуване». И в това виждаме, че древните обичаи продължават и във византийския живот. Защото Псел го хвали не само защото бил съвършен ездач, но и защото се отличавал при дълго бягане в игрите на пентале. Все пак ще трябва да чуем разказа му за неговото управление. «Избегнал силна буря, той бе приближил щастливите и сладки брегове на спокойните пристанища на царството и се боеше, че може да бъде хвърлен в открито море.» Тази метафора ни осветява добре по отношение на Мономах. Някога храбър и деятелен в низшите си служби той е сметнал империята за почивна станция и властта за средство, което дава спокойствие. Той искал да бъде щастлив и да направи поне щастливи тия, които виждал около себе си. Той оставял двете императрици да разпиляват съкровището, за да задоволят своята мания за парфюми и благовонни дървета. Той не можел да откаже нищо на никого. Най-вече на себе си той не отказвал нищо и се оставял да го води склонността му към прекрасния пол. След едно управление на жени настъпило управление на гуляйджия, който весело водел империята към нейното погубване. По време на своето изгнаничество на остров Лесбос той се влюбил в сестрата на Роман Склерос, Склерена. Като станал съпруг на Зоя, той не забравил първата си любов. Назначил Роман Склерос за *магистър* и *протостратор*. Бил дори дотолкова хитър, че накарал жена си да пише на неговата любовница писмо, с което я канела да отиде в Константинопол. Императорът искал да издигне един достоен за нея

дворец. Той се заел лично да ускори работата и да подтикне зидарите, а това било удобен предлог, за да прекарва всеки ден при нея. Известно време неговите похождения били обкръжени с тайнственост. И куртизаните угодничели на императора, като внимателно улеснявали срещите. Накрая тайната била разкрита, но Зоя се показала философ. «Възрастта, пише Псел, беше угасила някогашния огън и я спасяваше от мъките на ревността. Тя беше вече много стара за любовта.» Константин най-после успял да се освободи напълно. Склерена била провъзгласена за севаста, т.е. августата, получила апартамент в двореца и място до двете императрици. Псел, който обичал да бъде добре с всички, започнал да я ухажда и бил приет добре. Тя съумяла да го плени със своята софистична суетност. И го слушала. Псел ни е оставил един съблазнителен портрет на севастата: «Нейната хубост не беше безукоризнена. Но се харесваше с хубавия си разговор, в който не вмъкваше хитрости и клюки. В това се състоеше привлекателността на нейния характер и тя можеше да трогне дори и скалите, нейният глас беше несравним. Изразите й — елегантни и цветисти. Нейната дикция беше хармонична и почти ораторска; езикът й имаше естествена прелест и когато тя говореше, неизразима грациозност лъхаше от нея. Тя обичаше да ме разпитва за елинската митология и вмъкваше в разговора това, което бе научила от хората на науката. Тя притежаваше в голяма степен това, което никоя жена не е успяла да достигне — *способността да слуша*».

Ето с каква наивна преданост Псел предава първата си среща с императора: «Винаги са уверявали, че имам хубаво произношение, което се виждало дори и когато казвам най-простите думи. Всичко, което казвах без каквато и да е подготовка, носеше отпечатък на естествена прелест. Аз не бих узнал това, ако мнозина, след като ме чуваха, не ми го казваха. Това ми помогна да постъпя в двореца. Грацията, другарка на моя език, откри на императора същността на моята душа. Когато за пръв път влязох при него, аз не се мъчех да говоря красиво, но все пак императорът изпита такова голямо удоволствие, че ме вижда и слуша и без малко щеше да ме прегърне: дотолкова моето слово бе завладяло духа му!».

Псел би трябвало да прибави, че и Ликудис е допринесъл много за неговото издигане, като го е препоръчал на императора и че му е отворил пътя за почести, като е реорганизирил администрацията.

Дотогава при разпределението на службите са се съобразявали главно с благородството на кандидатите. Но по това време съществувала една партия на реформите, чиито водител е бил Ликудис, а Псел — неин трибун. Тази партия искала службите да се раздават по достойнство, а не по рождение и достъпът до тях да се открива чрез строги изпити. Във Византия се промъквала системата на китайския мандаринат — от тоя момент нататък империята принадлежи на образованите. Псел бил един от първите, който се възползвал от реформата, която проповядвал. Той бил назначен вестархис или велик протоазекретис или министър на външните работи. Неговият съученик Ксифилин получил титлата номофилакс и бил натоварен с управлението на правосъдието. Ликудис бил пръв министър, а Йоан Византиос — техният приятел и бивш професор — станал близък съветник на императора. Отдавна не е имало около един гръцки монарх толкова таланти хора.

Това тържество на образованите съвсем не се харесвало на тия, които разчитали на своя интригантски дух, а не на учените си титли. Между партията на философите и тая на куртизаните започнала страшна борба с памфлети и лоши клюки. Министрите реформатори били обсипвани с клевети и телесните им недостатъци осмивани. Византиос бил наричан мавропос (чернокрак); Ликудис — ликудиас — син на вълчица, а подигравките срещу Псел били насочени главно към неговия нос на хищен орел. Понеже Псел бил най-млад от четиримата министри, той се заел да отговори. Някой си Офрис нападнал Ксифилин. Псел го нарекъл «дребно, безразсъдно старче и незначителен немирник». Той не искал да остане длъжен на своите противници дори и в грубите изрази. Нека читателите съдят за това по следната епиграма: «Жабите крякат, но в блато; кучетата лаят, но отдалеч; насекомото рогач скача, но в тор; не е ли чудно, че и камъните говорят и че глупците отговарят на жабите?». Все пак тази просташка полемика е скандализирала обществото и императорът, който отначало се смеел, започнал да се тревожи. В една своя апологетична реч Псел отстъпва правилно, но все пак гордо и предлага мир на своите неприятели:

Ако вие ме нападате, бъдете уверени, че повече на себе си ще навредите, отколкото на мен. Аз не ще си направя дори труд да ви отговоря: ще стоя прав и безстрастен, ще следвам пътя си, без да гледам нито надясно, нито наляво, а вие ще вървите по стъпките ми и

ще крякате като бърбарите гарвани, които искали да наложат мълчание на Пиндар, като полски плъхове, които мислят, че могат да обсъждат орлите. Но все пак вие не ще имате друго убежище, освен дупките на плъховете... Помислете! Нека заговорим малко алегорично. Вие ме предизвикахте при надбягването и аз ви надминах; на бой с юмруци, но моят юмрук излезе по-тежък; на хвърляне диск, но аз хвърлих моя по-високо от вас; аз хвърлих с лък, но отправих стрелата с по-голяма сила. Аз победих... Нека да допуснем, че моят нос прилича на човката на хищна птица и че вие имате къси носове. Защо да се сърдим на провидението, което ни е създало такива?“.

Този мир, който Псел искал да наложи на неприятелите си с борба, е трябвало да бъде откупен чрез концесии. В една друга реч той съобщава за оставката си от службата на протоазекретис, но не забравя да възхвали услугите, които е направил на държавата със своите външни контакти. Той запазил мястото си на велик шамбелан и титлата „превъзходителство“. Какви са били услугите, които Псел направил като министър на външните работи? Между упреците, които той отправя към своя господар, се среща и този, че спрямо варварите той запазил зле достойнството на империята и че понякога им пишел с повече арогантен или повече унизителен тон, отколкото е било нужно. Специално египетският султан се възползвал от това, за да стане понахален. И затова, когато Псел бил натоварен да пише послания, отправени до този мюсюлмански монарх, сигурно е спазвал уважението, дължимо на неговия ранг, но го смущавал със своята диалектика и го смазвал с умственото си превъзходство. Формата си е оставала учтива, но същността била унизителна. В това именно във всички времена се е състояло тържеството на дипломацията. „Той постъпваше, казва Псел, с моралните недъзи на господаря си така, както Хипократ е постъпвал с физическите болести.“

Като велик шамбелан и като човек, допуснат близо до императора, Псел често имал причини да се огорчава. След смъртта на Склерена Константин започнал да пръска навред любовта си — той се влюбил в една кавказка принцеса, изпратена като заложница от нейните родители, която ограбила съкровището, за да обогати черкезката земя. Той се оставил да вземат власт над него най-долните куртизани. Особено се приближил до императора един от тях, когото Псел по обичая си не споменава и го нарича винаги само комедианта

или шута. Шегите на този куртизанин били доста груби — понеже той имал достъп навред, даже и в апартаментите на жените — разсмивал императриците, като им разказвал за някакво мнимо раждане на Теодора (девствената Теодора!), имитирайки с безсрамно усърдие всички стенания на родилката и плача на новороденото. Теодора го слушала и се смеела заедно с другите. Той се осмелявал да събужда императора посред нощ и като го целувал по устата, му разказвал плачешком, че са откраднали коня му, което му помагало да измъкне някой подарък от „своя приятел“. Той се осмелил дори, уверява Константин, да се домогва до короната. Намерили го веднъж до вратата на императорската стая с кама, скрита под дрехите. Обаче яростта на императора се насочила не върху него, а върху човека, който открил заговора. И когато виновникът се явил пред една комисия, Мономах бил така слисан, че всички го помислили за виновен. Не се осмелили да накажат злосторника и императорът го поканил на банкет, за да отпразнуват оправдаването му. Обвиненият насочил любовното си внимание към главната любовница на императора. Но Мономах се смеел и обръщал вниманието на куртизаните, за да наблюдават киселата му физиономия, когато е трябвало да придружава царствения си съперник до вратата на обичаната. „Всеки момент имаше подобни сцени, казва Псел, и ние бяхме принудени да се смеем, когато по-скоро трябваше да плачем.“ Вижда се, че Псел е знаел да се смее по заповед.

[19] Или по-точно казано — секретар на императорската канцелария. ↑

[20] Император Михаил II бил сериозно болен и умрял на другия ден след оттеглянето си в манастир. ↑

ПСЕЛ ПРОФЕСОР В УНИВЕРСИТЕТА И КАЛУГЕР НА ПЛАНИНАТА ОЛИМП

Видяхме, че висшето образование започва да запада след Василий II. Министрите на Константин Мономах успели да го убедят да отвори отново Университета в Константинопол. Повишаването на образованието означавало засилване на партията на образованите. Императорските министри не се поколебали да се качат на професорската катедра — преподаването от нея е било почти равно на управление. Псел станал професор по философия, министърът на правосъдието Ксифилин станал професор по право, а близкият императорски съветник Византиос — професор по реторика. Псел получил официалната титла *консул на философите*, която отговаря на титлата ректор или декан в модерните университети. От катедрата си Псел разглежда Демостен и Лизиас, Аристофан и Менандър, говорел не само за Гърция, но и за стария Египет, и за Халдея, според изгубени днес съчинения. В коментарите на Илиадата от Псел има една специфична фантазия. Псел ту допуска историческото съществуване на Троя и на ахилесовата експедиция, ту вижда в нея чиста алегория. Но в последния случай Троя е светът, в който живеем и който, като пренебрегва божествената красота, се привързва към земята, олицетворена от Елена. Дървеният кон е хитростта, с която демоните искат да измамат човека, през време на съня му. Юпитер с боговете пред Троя е християнският Бог, обкръжен от ангели, херувими и светии. У Омир Псел дори намира догмата за Св. Троица. Певецът на Ахил вече не е езически поет, зад омайните му фантазии се крият вечни истини. Според Псел Платон е „най-великият философ, предшественик на християнството?“. Той именно е формулирал догмата за безсмъртието. Псел завършва един от своите уроци за Платон, обявявайки един вид война на привържениците на Аристотел: „Колкото за тебе, Аристотел, почакай друг случай, защото след като облека бронята на логиката, ще почна борбата от името на Платон“. Този ентузиазъм пред атинския мъдрец, тази реакция срещу

философията на Аристотел или може би срещу схоластиката са за отбелязване. Псел вече предвещава великото движение от XVI в. Можем да го смятаме като предшественик на великите италиански платоници, които сложиха началото на еманципацията на мисълта. Псел е почти човек на Възраждането, впрочем нали сам той на древната елинска земя се е борил срещу варварството на Средновековието?

Гръцкото средновековие може да се дефинира като подчинение философията на теологията, елинизма на православието и като отричане на великите езичници прадеди. Странно нещо. Византийците, които сами се наричали *ромеи*, отхвърляли с презрение името елини, което станало синоним на неверници. По някакво странно смесване на думите, те наричали елини езичниците в Русия и елинска вяра — варварските религии около Днепър и Дунав. Подтикнат от могъщ национален инстинкт Псел се залавя за славните езичници, смазани от църковните анатели, унижени от невежественото отношение на плембса, издига ги и предприема тяхното реабилитиране. Но с какви средства? С единственото средство, с което е могъл да разполага един православен византиец от XI в. Той ги представя като несъзнателни християни. Той представя Омир като библейски пророк, а Платон като църковен отец. По същия начин в легендарните разкази на Гръко-ориенталското средновековие Соломон става християнски император, Александър Велики — обожател на Месия още преди идването му и човекът, който подготвил в Йерусалим трон от масивно сребро за Божия син.

Преподаването на Псел е бляскаво. В бележките на съвременните или по-късните историци чувстваме ехото на университетските аплодисменти. Арабите, които за момента бяха взели връх в научно отношение над византийците и казваха, че в Константинопол имало „не мулета, а истински магарета“, се нареждат по чиновете на училището. Ана Комнина споменава само за Жан Италос, който бил ученик и съперник на Псел. „Келтите и арабите, пише последната на патриарх Керулариос, са сега наши пленници. От запад и изток се стичат слушатели заради моята репутация. Нил пои египетските земи, но моето красноречие е тяхната душа. Попитай персийците и етиопците, те ще ти отговорят, че ме познават, възхищават се от мен и ме търсят. Наскоро дохожда един жител на

Вавилон, подтикнат от непреодолимо желание да се потопи в изворите на моето красноречие.“ Отначало патриархът одобрявал смелостта на Псел и не се дразнел много от съгласуването на Илиадата с Евангелието. Но знаменитият професор имал и недостатъци — неговата способност да говори хубаво го правела раздорник — той бил нещо като философски дуелист, жаден за спорове, влюбен в бърборенето. Много скоро той влязъл в полемика със своя приятел Ксифилин, а по-късно и с патриарх Керулариос, когото обвинявал, че се увлича от халдейските суеверия. Ксифилин смесвал в гръцката философия и в християнските догми астрологията и източната магия. Псел, макар че също така е бил посветен в халдейската литература, започнал борба от името на Платон срещу неоплатоническата и псевдоплатоническата школа. Той бил атинянин, който започвал борба срещу един александриец. Тази философска война съвпадала с памфлетната борба, която поддържал срещу партията на куртизаните. Навярно се сметнало от високо място, че Псел вдига в града шум, който е твърде голям за един велик шамбелан на императора. Мономах затворил отново Университета.

Министрите, повикани от училището в двореца, забелязали скоро, че положението се е променило. Монархът бил под други влияния: ласкателите го насърчавали да разпилява държавното съкровище и това наскърбявало реформаторите. Искреността и строгостта на бъдещия патриарх Ликудис тежали най-много на Константин. Напразно Псел и самият Ксифилин го съветвали да смекчава строгостта на своя език, която е можела да компрометира самото начало на реформите: „Докато аз съм министър, отговарял Ликудис, никога не ще се съглася на действия, които безчестят короната. Наследникът ми може, ако иска, да ги позволява“. Той се принудил да напусне двореца и Константин го заместил с един човек, чието име Псел не споменава, но го нарича роб и неграмотен: „Управляват ни, пише той, с нищожници, които някога сме откупили от робство. Големите служби са поверени не на Перикловци и Темистокловци, но на най-долните Спартаковци“. Йоан Мавропос и Ксифилин последвали Ликудис в неговото отшелничество и прегърнали монашеското звание. При този случай императорът показал своето добродушие. Той се опитал със сълзи и молби да ги задържи на служба. Неговата съзливна слабост била нещо много обикновено, за да

се надяват, че той ще се промени, затова те настойчиво поддържали решението си. По този начин се разпръснали философите министри. Псел останал още известно време в двореца и дори се съгласил да замести Ксифилин в правосъдието. Императорът удвоил спрямо него ласкателствата си, дори се лишавал от императорското си величество. Карал го да се качва на трона и седнал до краката му като най-кротък студент, пишел бележки под негова диктовка. Все пак Псел се чувствал изолиран сред тези невежествени Спартаковци — неговите нови колеги. От светите убежища на планината Олимп Ксифилин му пишел писмо след писмо и го съветвал да отиде при тях. Псел се колебал дълго. Една сериозна болест го накарала да се замисли. През време на неговите страдания императорът се интересувал живо за здравето му, пращал му всеки момент саморъчни писма, заклевал го да остави книгите и науките, които щели да го довършат. Псел оздравял и въпреки молбите на семейството, въпреки увещанията и заплашванията на императора, въпреки неговите писма, „писани не с мастило, а със сълзи“, той се отскубнал от света и заминал за планината Олимп.

Сърцето на новопокръстения туптяло от ентузиазъм, когато той поздравил светата планина, зелените храсти, „под сянката на които набожни калугери пеели хвалебни песни на Всевишния“. Без съмнение той си ги е представял всички чужди на световните страсти, освободени от земните несъвършенства и грубости, примесващи във висшите си молитви най-дълбоките проблеми на човешката мъдрост и божествените мистерии на религията. Той се надявал, че ще прекара дълги часове с приятеля си Ксифилин и ще разговаря за Платон. Но бързо и дълбоко било неговото разочарование. Псел обичал обществото, а пък най-добродетелните монаси се оттеглили мълчаливи и намръщени в самотните килии или по върховете на скалите. Той запазил вкус към елегантност и изящество, а между голяма част от аскетите намерил само невежество, грубост и низки калугерски страсти. Той се надявал да им чете Платон и да ги накара да се възхищават от него, но само при споменаване на името на атинския философ, те се кръстели и бърбурели анатели срещу „елинския сатана“. Той отишъл там, за да се радва на разговори с Ксифилин, обаче последният избягвал светския калугер, за да се отдаде на по-дълбоки от философията размишления. Псел бил активна и шумна натура,

затова самотното и съзерцателно съществуване в манастира не е било за него. Постите и въздържанията са били много жестоки за деликатното му здраве. Най-после носталгията за семейството, за града, дори за плочниците в Константинопол започнала да го завладява. Той разбрал, че не е създаден да живее с блажените смъртни, хвърлил расото и заминал за Константинопол. Това богохулство причинило цял скандал в скалите на Олимп и самотниците обсипали беглеца не толкова с анатеми, колкото с бодливи сатири. Монахът Яков написал едно четиристишие, в което го сравнявал с Юпитер, който не могъл да понесе живота на Олимп, защото не намерил вече на него хубавите богини. Псел се чувствал отлично сред полемиките и нападките. Дори и при грубите разпри той не отстъпвал на никого. Псел отговорил с дълга сатира, в която с едно непочтително отнасяне към светите неща, позволено от свободната набожност на Средновековието, се подигравал с литургическите канони. Всеки стих започвал с една буква от следния девиз: „Ще възпея пияницата отец Яков“. Това било акростих в проза. Ще цитирам няколко куплета от този химн в стил Рабле:

„Якове, ненаситно животно! Нито горещият пламък, който не може да бъде угасен от никаква помпа, нито развилнелият пожар, нито горещият пясък изпитват жажда, равна на твоята. Подобно на морето, подобно на ада ти не можеш да изпълниш запаления си стомах. Създателят е могъл да изпълни пропасти, да залее с вода празнините на морето, но твоя широк стомах, о, отче мой, сам Бог не би могъл да го изпълни. Ти приличаш на пробита бъчва, която постоянно се пълни и все е празна. Ти падаш изнемощял на леглото си, гърдите, шията, краката ти до корем са голи и все пак пиеш без мярка. Ти пиеш по канонически, отче Якове! Дори твоето тяло мирише на вино. Облечи си пантерова кожа, размахай тирсата, призови Бакхус и извикай: Евохе^[21], ние ще увенчаем челото ти с лозови пръчки, отче Якове, старий Силене. Ние ще окачим гроздове по ушите ти и огърлица от мехове, пълни с вино, на твоята шия.“

[\[21\]](#) Вик на вакханките в чест на Бакхус. ↑

ПСЕЛ МИНИСТЪР НА ИСАК КОМНИН И НА ДИНАСТИЯТА ДУКА

С такива наставнически разположения се върнал Псел от Светата планина. Неговият господар Константин бил умрял. Царувала последната издънка от македонския род — старата порфирогенетка Теодора. Римската империя, според израза на Псел, била отново *феминизирана*. Теодора викала няколко пъти бившия министър, за да се ползва от съветите му. Обаче евнусите, които управлявали през нейното време, побързали да отстранят от двора един съперник, твърде опасен за тяхното влияние.

Преди да умре, императрицата потърсила около себе си някой благородник, който достойно да поеме наследството на Василий Македонец. Евнусите насочили нейния избор и той се спрял не върху най-достойния да царува, а върху най-покорния на тяхното опекунство — стария Михаил Стратиотик. Псел, постоянно зает със своята софистика, го упреква в празна суетност около науката: „Той философира в нефилософските неща; той не беше философ, а философска маймуна“. Народът приел с насмешка неговото намерение да възстанови обичаите от своите младини. Той обидил сериозно и пълководците, и те се съюзили, за да направят проврат. Скоро най-знаменитият между тях Исак Комнин, определен за император с всеобщо одобрение, отседнал на брега на Босфора начело на грамадна армия. Когато Михаил VI видял, че бурята избухва, си спомнил тогава за пренебрегвания Псел и решил да заложи спасението си на неговите дипломатически таланти. Псел заминал при Комнин заедно с двама други бивши сановници. Той не скрива ужаса, който изпитал, когато се видял пред това събрание на пълководци, заслепен от блясъка на безбройните мечове, от бойните брадви, от щитовете, оглушен от ропота и заплашителните викове на цялата армия. Подобно на Цицерон в деня, когато пледирал за Милон, Псел забравил речта, която подготвил. „Смущението, което преживях, все пак ми позволява да си спомня плана и частите на моята реч. Ако не се лъжа, моето слово

беше великолепно и прието благосклонно... Едни твърдяха, че красноречието ми било недосегаемо, други хвалеха енергията на моите думи, трети — могъществото на моята аргументация.“ Но след това той се изплашил, че говорил така смело. Най-страшна била последната нощ, която прекарал в бойния лагер. Докато неговите колеги спели, той очаквал всеки момент идването на палача. При най-малкия шум бил смразяван от страх и мислел, че последният му час настава. На разсъмване той малко се успокоил. Струвало му се, че неговото нещастие няма да бъде толкова страшно, ако го убият през деня. Той бил повече склонен да се извини на узурпатора, отколкото да настоява за своята мисия. През това време избухнала в Константинопол революция. Михаил VI бил свален и Исак Комнин станал законен император. Той заповядал да повикат Псел и се съветвал с него по държавните работи. От посланик на Стратиотик Псел станал нещо като довереник и министър на Исак Комнин. Той се прибрал заедно с него в Константинопол. В разгара на своя триумф новият монарх се обърнал към Псел и му казал: „Мъдри философе, струва ми се, че това благополучие е пълно с опасности и аз не зная дали всичко това ще се свърши щастливо“. „Ваше Величество повдига една проблема от висшата философия, отговорил софистът, аз съм чел много учени трактати...“ И ето че той заговорил за доктрината на старите гърци, за християнските догми, за завистта на боговете, за превъзходството на философията и завършил с думите: „Започни от мене прилагането на добродетелта — не ме мрази, че като дойдох при тебе в качеството си на посланик, аз бях принуден да се изкажа свободно. Докато говорех, продължава разказвачът, очите на Комнин се изпълниха със сълзи и той ми отговори: «Аз предпочитам строгия език, който тогава ми говореше истини, пред златните езици, които днес ме обсипват с похвали и ласкателство. Наистина аз искам от тебе да започна прилагането на добродетелта. Аз те правя най-добър свой приятел и те назначавам председател на Сената».

Псел става министър на Исак Комнин. Той го хвали в своите панегирици и го поздравява в писмата си за неговите военни подвизи. Той му служи най-много при деликатни обстоятелства — когато Исак е бил принуден да скъса с патриарх Керулариос. Този първосвещеник, чийто горделив нрав допринесъл еднакво с гордостта на римските папи за установяване на схизмата, изглежда, че искал да повтори опита

на Григорий VII, извършен в Западната империя. Подобно на него и той предизвикал конфликт между духовенството и империята и искал да основе срещу латинската теокрация нещо като гръцка теокрация. Този духовен император на Изтока вече си присвоил правото на земния император да носи пурпурни обувки. Комнин го призовал на съд и натоварил Псел да напише обвинителния акт, в който последният смесил с коварна сръчност престъплението на халдейската ерес с престъплението срещу императорското величество. Керулариос отказал да се защитава, обаче унижението сломило тази горда душа, прилична на душата на великите западни папи. Той умрял и веднага общественото мнение се обърнало в негова полза. Исак го оплакал, но както забелязва Лебо, «за него е било много по-леко да плаче, отколкото да търпи патриарха». Между народа се пръснала легенда, че ръката на покойния патриарх продължава да благославя. Неговият наследник Ликудис запазил паметта му и в негова чест всяка година се установил един празник. Псел рискувал да стане изкупителна жертва на общественото негодувание. С обикновената си сръчност той рязко се преобразил и укорил това дело, недостойно за него, наложено му насила, и само при спомена за което цялата му съвест се бунтува“. Като се променило царуването, той произнесъл надгробна реч „на този свят първосвещеник, на този мъченик на православието“.

Исак Комнин царувал само две години. Обзет от отвращение към света и властта, той решил да посочи своя наследник и да постъпи в манастир. Псел е разказал като очевидец тази драматична сцена, при която Комнин обезнаследил цялото си семейство и предложил короната си на този, когото смятал най-достоеен, като оставил на неговите грижи жена, деца, роднини. Бъдещето показало, че Исак сбъркал, задето поверил семейството си на Константин Дука. Съдбата била определила възраждането на империята да бъде извършено от енергичния род на Комнините, а не от семейството Дука, което след като бе имало велики военачалници като Пантериос, Дигенис Акритас на народните песни от елинска Азия, сякаш изгубило славната си плодовитост. За момент Комнин се разкаял за своето решение — той посочил Дука за свой наследник, но запазил за себе си знаците на императорското отличие. Неговата болест и неговата нерешителност оставили всички въпроси висящи. В тоя момент същият Псел, тъй скромнен някога сред бойните лагери, предприел една смела

инициатива. Комнин лежал на болничното си легло. Дука отишъл при Псел и със сълзи на очи помолил да го измъкне от тежкото положение. Той бил приятел от детинство на нашия историк, негов пръв покровител. Псел преценил, че ще може да действа безнаказано. Той свикал в двореца едно събрание от бивши сановници, накарал Дука да седне на императорския трон и му сложил короната. При звуците на *полихроните* Комнин разбрал, че царуването му е свършено. Той приел да го подстрижат и се оттеглил в манастира „Студион“. По този начин Псел станал нещо като създател на царе. Разбира се, начинът по който той откраднал властта от един монарх, който някога бе поискал да опита над него добродетелта, изглежда малко недостоен.

Псел е бивш приятел на семейство Дука. Когато последните се качват на трона, той става техен слуга. Той е министър на Константин X, довереник на жена му, възпитател на неговия син. Тази роля на слуга се чувства в неговите мемоари — до тоя момент той се хвали с известна историческа независимост. С идването на Дука не можем да чакаме нищо подобно от него. Той се заел да хвали прекалено семейство Дука, да напада и клевети техните неприятели. Неговата „История на Константин X“ е била написана, така да се каже, под надзора на неговия син. Напразно Псел ни уверява в своята безпристрастност. Ние не можем да му вярваме, защото виждаме, че обсипва с похвали един мързелив монарх, през чието царуване всички граници са били накърнени от варварите. „Тогавя аз цъфтях с красноречието си, казва ни той за свое утешение. Не моят произход, а езикът ми ме препоръчваше. Императорът страшно обичаше хубавите речи, те дори станаха първопричина за нашето приятелство и връзка. Когато разговаряхме, ние се учехме да се ценим взаимно; от нас се възхищавахме и ние се възхищавахме един от друг.“ Въпреки това дружество за взаимно възхищение, Псел не смята, че тази интимност го прави също така отговорен. Той смята, че не трябва да се солидаризира с грешките на монарха. Той не одобрява външната политика, която се състои само в скъпо откупуване на мира. „Аз се опитах, казва той, да излекувам императора от този порок, но той беше непреклонен и самомнителен.“ Ако му вярваме, трябва да приемем, че Псел е бил едновременно и най-почитаният оратор, и най-малко слушаният съветник. Тоя успех е по-достоен за един софист, отколкото за един държавен мъж! Неговата гордост на писател тържествува при

възпитанието на ученика Михаил Дука. Според думите на Псел императорът го привързал към короната само за да го възнагради за доброто възпитание, което дал на неговия син. След един матуритетен изпит, издържан от Михаил в присъствието на Константин, младежът могъл вече да пристъпи към титлата император. Това е последната дума на политическата система на Псел, който мечтаел за мандаринска империя, в която последователни изпити да откриват достъпа до най-висшите държавни служби, а дори и до царската власт. През XVIII в. виждаме, че философията сяда на трона заедно с Фридрих II и Йосиф II; през XI в. Псел настанил на трона софистиката. Той успял в това, неговият ученик станал такъв, какъвто е можел да го създаде един такъв учител. Той имал всички отрицателни качества на последния, без да има дълбочината и широтата на неговата интелигентност. Михаил VII е бил един по-долностоящ от Псел.

Константин X оставил трона на своя син при настояничеството на вдовицата Евдокия Макремболитиса. За трети път вече Псел помага на едно женско царуване. Византийският XI в. прилича на руския XIII в., векът на императриците, но, разбира се, византийките нямали гениалността на една Елисавета или една Екатерина II. Регентката мразела страшно Псел, тъй като била племенница на патриарх Керулариос. Но философът побързал да спечели благоволенieto й, като написал един панегирик на покойния първосвещеник. Псел бил първият учен на своето време, а и Евдокия била също така учена. Тя използвала свободното си време, за да пише една поема за косата на Ариана, едно ръководство за жени, един трактат за манастирския живот и за заниманията, които подхождат на принцесите. Дали тя е авторка на митологическата компилация, озаглавена „Йонина“ (Теменугово поле), заглавие чисто ориенталско, което напомня „Златните ливади“ от арабина Масуди или пък „Градините с хубавия изглед“ от Вен-Шална? Сатас го приписва на Псел, а Миллер оспорва това заключение. Това сходство на вкусовете допринесло за сближаването на философа с императрицата. Последната, въпреки завещанието на нейния съпруг, мислела да се омъжи повторно. Роман Диоген, хванат с оръжие в ръка при един опит за въстание, бил осъден от съдилището и после помилван от императрицата. Тя хвърлила око на него. „Човекът, казва меланхолно Псел, е променливо животно, особено когато намира за своите промени специални причини.“

Всъщност той е бил предан само към ученика си, към своя духовен син, към наследника на своята наука и не му се искало той да има нов господар, втори баща. Псел, който винаги обича да се изтъква, тук признава, че всичко станало въпреки волята му. Една вечер императрицата го повикала и официално му съобщила за намеренията си. „Знае ли синът ти — попитах аз, — какво се говори?“ — „Той предполага, но може би не знае подробно. Благодаря ти, че ми спомняш за моя син. Да отидем заедно при него и да му съобщим нашето решение.“

Псел я придружил „смутен и смразен до мозъка на костите“. Детето, събудено от майката, погледнало странно Псел и без да продума дума, последвало Евдокия при новия император. Вижда се с каква грижа историкът се мъчи в своите мемоари, предназначени за неговия ученик, да отклони всякаква поява на една революция, която лишавала последния от короната.

Роман IV Диоген, разбира се, се помъчил да спечели тази влиятелна личност и сигурно Псел не е бил безразличен към неговите предложения. Той се натоварил да възвести на света това възкачване на престола, на което уж искал да попречи: „Дойде денят на спасението, пише той на Диоген, ето, дойде освобождението от всичките ми страдания, дойде силата и затвърдяването на новия Рим, непревземаемата крепост на империята, чиито основи почиват върху десницата на Бога. Къде остана самохвалството на персийците, къде е гордостта на дедите, къде са нападателните проекти на скитите, предизвикателният поглед на турците?... Ние съзерцаваме сега един истински император, действителен, а не само по име, голям като гигант, с мощни рамене, внушителен със своята сила, страшен с оръжието си и непобедим, когато е въоръжен. Само като го види човек, познава господаря на света; неговото сърце е борческо, като сърцето на пророк Давид“. Обаче в мемоарите на Псел същият Диоген е обрисован като парвеню, потомък на предателски и бунтовнически род, който се отличавал по-скоро със самохвалство, отколкото със смелост.

Когато Роман Диоген заминал за първия си поход срещу турците, той взел със себе си и философа. Псел предпазливо не съобщил, че императорът е направил това от страх пред неговия интригантски дух. Той предпочита да ни остави да мислим, че неговите съвети са били

необходими. Ако му вярваме, ще помислим, че той е учудил императора със своите знания по военно изкуство. Той постоянно говори за тактика, за обсадно изкуство, за машини, обсади, полкове, ескадрони, като че ли не е бил миролюбив гражданин на Византия. При втория поход той критикува продължителните и недостатъчни приготовления, упорството на ромеите да вървят по най-лошите пътища. Често тия съвсем несправедливи обвинения са предназначени да оправдаят харемския заговор, който се плетял срещу храбрив император и който е имал представители дори в самия генерален щаб. Предаден от своите пълководци, изоставен от войниците близо до Манцициер, императорът попаднал в плен у турците и по тоя начин повторил съдбата на Валериан. Селджукският султан отдал почести на неговата нещастна храброст с кавалерската щедрост, която често се срещала у турските герои. Той се отнесъл към пленника си като към любим гост, излекувал раните му и го изпратил обратно, отрупан с подаръци. Щедростта на неприятеля и неверника хвърлила по-силна светлина върху поведението на византийските куртизани. Михаил VI и майка му Евдокия били взели вече властта, за която се карали техните партизани. Сред тези интриги като гръм се разнесла новината за освобождаването на Диоген. В двореца се организира военен бунт, войниците варвари от гвардията издигнали Михаил на щит и го провъзгласили за единствен император. Псел, който отначало избягал със свалената императрица, се върнал, за да тържествува заедно със своя ученик: той участвувал във всички празненства.

Останалото се знае. Роман IV Диоген бил арестуван в Азия, а очите му извадени по заповед на цезар Йоан Дука. Подробностите на това мъчение са страшни: един несръчен джелат на няколко пъти потапял нагорещеното желязо в очите, страшните рани червясали, понеже цезар Йоан забранил да ги превържат. Диоген издъхнал нещастен в прегръдките на жена си Евдокия, доведена от същото нещастие при него. Бунтовният вик на византийската съвест избухва в „Историята“ на Михаил Аталиат, съвременник на Псел. Той подчертава с възмущение всички обстоятелства и прави престъплението още по-черно. Ето един император, който отива сам в Азия, за да се бори срещу нашествието, който единствен се жертва за общата защита на Гърция. Той е можел като толкова други, провиква се Михаил Аталиат, да си живее в двореца далеч от шума и

опасностите на битките. Неговата смелост, предателски изиграна от войниците, налага нежна почит дори от страна на един неприятел, и този човек, когото императорът е бил длъжен да почита като заместник на баща му, се преследва като престъпник! Излъгали са го с лъжливи клетви. Нито калугерското расо, което той облича в последния момент, нито гаранциите на тримата епископи, не го спасяват от страшното мъченичество. Аталиат заключава като се провиква към Михаил Дука: „Ти не почете утробата на майка си, която синовете на този човек са делили с твоите братя! Но има едно страшно вечно око, което вижда всичко, което те видя и ти готви съдба, достойна за твоята извратеност!“. Пред възмущението на обществената съвест Псел чувствува, че трябва да оправдае и господаря си, и себе си: „Жестоката заповед биде дадена въпреки императора... Аз пиша тая история, не за да лаская: Бог ми е свидетел, аз казвам чистата истина. Императорът проля повече сълзи, когато научи за събитието, отколкото е можел да пролее пострадавшият през време на своето мъченичество“. В подкрепа на неговите спомени има едно писмо, което той написал на Роман Диоген скоро след екзекуцията.

„О, най-щедри и най-добрия между хората! Аз не зная дали в твоето лице трябва да оплаквам нещастния смъртен или да възхвалявам славния мъченик! Ако смятам нещастията, които те сполетяха, аз ще се поставя между най-нещастните хора. Ако сметна невинността на твоята душа, винаги насочена към доброто, би трябвало да те причисля към числото на мъчениците... (Следват философски разсъждения за земната светлина, от която е лишен Диоген и за вечната светлина на славата, за която е запазен той). Заклевам се във всичко най-свято пред Бога, който обича истината, че душата на императора е невинна за твоето нещастие, невинна за всичко това, което стана. Всичко това ти се случи, след като го увериха, че не ще ти бъде сторено никакво зло. Когато той се научи, скръбта му беше жестока. Той зариде, разплака се, започна да бие гърдите си, проля потоци сълзи, започна да моли да го погълне земята. Ти можеш да вярваш на това, което ти

пиша. Думите ми не са продиктувани. Това е самата истина. Поне ти имаш тази утеха, че твой господар е този, който те обича, най-преданият от синовете, този, който те оплака, който ще те утеши, ще те подкрепи, прегърне и почете като баща. Лично за себе си бих желал да ти пиша това писмо със сълзи на очи и скръб, но понеже това е невъзможно, написах го както можах, с плач, измъчвайки се, че въпреки желанието и бързината си, не можах да попреча на твоето нещастие.“

Сигурно нещастният Роман Диоген не е бил потънал дълбоко в размисъл за последния си час и затова не почувствувал никакво възмущение, когато му прочели това сладникаво послание на софиста, чиито литературни и политически ловкости са му били добре познати, когато са му представили като най-предан син оня извратен юноша, в името на когото го бяха свалили от трона и подхвърлили на мъчения. Щом като Михаил VI и Псел са били невинни за неговите мъчения, дали са били невинни и за свалянето му от престола? Посягането върху собствената му личност е било по-малко отвратително, отколкото престъплението срещу империята, отколкото предателството, което бе компрометирало победата, беше го предало на турците, за да се замести един храбър мъж с един женствен принц. Византия е имала нужда от воини, а не от фразьори. Елегантният софистичен дух, който изоставяше империята на селджукските турци, един ден щеше да я предаде и на отоманите.

Най-лошото наказание, което Псел получил за своите интриги, е било, разбира се, царуването на неговия ученик. Докато турците разкъсват монархията, Михаил Дука пише стихове, чиято художественост се оспорва от неговия бивш професор. Последната част от мемоарите на Псел са само редица от плоски ласкателства, които не заслужават внимание. Клетвите на Аталиат се сбъдват: „страшното вечно око“ бди над Дука. Свален от един узурпатор, той постъпва в манастир. С възпитанието, което получил от Псел и с глупавите добродетели, с които го удостоил последният, той е годен само за монах. Прякорът Парапинаций, който напомня една отвратителна спекулация, извършена от негово име, тежи над паметта

му като клеймо. Той е бил император на глада. Псел постъпил също така в манастир, от който вече не излязъл. След 1077 г. учените изследователи на неговия живот губят следите му.

АДМИНИСТРАТИВНА КОРЕСПОНДЕНЦИЯ НА МИХАИЛ ПСЕЛ

Между 205 публикувани писма на Псел има и такива, които рисуват философа в по-благоприятна светлина. Той е носел всички пороци на времето, но се отличавал от съвременниците си с по-висши стремежи. Въпреки всички низости и постоянни отмятания, в които трябва да го упрекнем, той е бил патриот. Бил е наистина, както се хвали в своите мемоари, *филопатрис* или *филоромайос*, или по-скоро не е бил *ромайос*, гръко-римлянин-византиец, а наистина елин. Отвъд цялото Средновековие, той достига до благородния произход на изчезналата раса. Той е бил последният от старите гърци или, ако искате, пръв от модерните гърци. Старата Елада преминала през странни преображения; расата се променила с установяването на славянски колонии в Пелопонес, Боеция и Атика. Един император от X в., подозиран, че симпатизира на Гърция, е произнесъл върху нея следната смъртна присъда: „Тя цяла е **славянизирана**“. Срещу тази присъда именно се бори Псел. Въпреки вмъкването на славянски, турски, влашки елементи, той все пак познава Елада на Перикъл и на Филопомена. Може би той отдава всичко на отдалечаването от епохата или не е видял отблизо мизерията и разорението на тази страна. Чиновниците се мъчат да отклонят всякакво назначение в Гърция, а след като са били назначени там, бързат да молят за преместване.

„Веднага след пристигането си в тъй прославената някога Гърция атинският интендант, пише Псел, почва да се оплаква от съдбата си, сякаш е заточен в някаква Скития. Нито украсената с рисунки портика, нито академията, нито Пирея очароват душата му. Пъстрият характер на атиняните го кара да живее пъстър живот и нещастният човек, който не е създаден за музите, си блъска

главата, за да намери начин, с който да накара елините да плащат контрибуции.“

Псел прави приятелски упреци към един друг чиновник, който отказва управлението на Елада.

„Щом като прочутите и завидни полета на славна Гърция, щом като царската земя, от която са излезли борците при Маратон, Филиповци и Александровци, не са достатъчни за твоето удоволствие и за поддръжката ти, коя страна тогава на населената земя е достойна да те приеме? Можеш ли да твърдиш, че всичко, което е писано от старите мъдреци за Атина и за Пирея, е само басня, глупост и лъжа?“

Той препоръчва на един свой колега няколко просители, дошли от Гърция, и прибавя:

„Не се учудвайте, че съм приятел на атиняни и пелопонесци. Аз имам причини да обичам един от тях, особено да ги обичам и като народ, заради Перикъл, Кимон, заради някогашните философи и оратори. Не трябва ли да обичаме децата заради техните родители, дори и тогава, когато те не възпроизвеждат всичките им характерни черти?“.

Не ви ли се струва, че четете страница от някой запален елинофил от 1825 г.? Уви! Какво е останало от Стара Гърция? Народи, изпаднали във варварство, при чудно хубави развалини. Псел се интересува със страст и от националните останки, и от развалините. Той пише на солунския епископ и го моли да сее просвета сред невежествените племена. Псел си създава музей от антични мраморни изделия. Като награда за покровителството, което им дава, той иска от

чиновниците, назначени в Елада, да му изпрацат статуи, намерени в страната. В дъното на неговите занимания лежи постоянно Древна Гърция — било, че възпява нейните богове и герои в „Теменужно поле“ или в своите „Алегории“, било, че се мъчи да постави на почит философията на Платон, или че коментира Омир и Менандър, било, че разглежда атинското право, или че праща на приятелите си трактати върху топографията на Атина, било, че изучава като любопитен археолог това, което останало от изкуството на Фидий. За някои Византийската империя е космополитична държава, абстрактна и ненационална организация, която се простира върху най-различни народи и раси и която може да постави на императорския трон някой си арменски княз или пък монарх от славянски или хазарски произход. За Псел обаче Византия е национална държава, която трябва да има за основа величието и възраждането на елинската раса. За него Византийската империя е Гръцка империя.

От други писма виждаме, че той покровителствува някои провинции и градове, които са го приели за свой гражданин, препоръчва клиентите си на силните на деня и отговаря, въпреки многобройните си занимания, на епископи, на калугери и на бедни вдовици, които търсят правосъдие. Ето един образец от неговите препоръчителни писма. Касае се за един монах, който е бил с объркана глава и се оплаквал, че страшни неприятели го прогонили от някакъв малък манастир.

„Драги и знаменити приятелю, не зная дали тоя беден и отчаян монах притежава там манастир или пък някоя нива, но като виждам, че езикът му е по-голям от неговия въображаем имот и че той се смята за преследван от неправдите, препоръчвам го на твоя съд. Ако ти откриеш, че манастирът, монасите, завистниците, насилниците и всичко останало са само фантасмагории и театрална измислица, тогава дай му и театрално правосъдие. Заповядай на своите подведомствени да доведат неговите измислени подчинени, нареди комична анкета и нека целият процес бъде като драматическа

измислица. Но ако той наистина притежава някакъв имот, дай му добро и сериозно правосъдие.“

При друг случай, за да повлияе при решенията на някой свой колега, той му посочва настанените у него просители, живущи на негова сметка и го заплашва любезно, че ще го накара да участва в тази принудителна милостиня. Такъв е неговият обикновен стил. Често истинското чувство се крие зад духовита шега. У този византиец има наистина хумор. Нека цитираме и писмото, с което той препоръчва един нов чиновник на вниманието на неговите началници:

„Драги шамбелане, подуправителят, когото ти изпращам, е един млад жребец, несвикнал с ярема, който човек слага за първи път, като постъпва на служба. Той има нужда от опитен и сръчен коняр, който да го въведе в кариерата. Още не е свикнал на публично надбягване, бои се от височини и завои. Не го стягай много, за да не му развалиш устата, пази се да не го нарани увицето, знай да го подкарваш и спираш навреме.“

Публикуваните документи позволяват да се направи едно заключение за Псел. Политическият му живот търпи най-много укори. Министър на много императори, той ги ласкае в своите панегирици и ги съди строго в мемоарите си. Не личи той особено настойчиво да се е противопоставял на ония мерки, които са му се стрували гибелни за империята. Той е лишен от характер. В едно общество, отдадено на войната, той е изключително човек на словото и на перото, и сякаш изгубва и ума, и дума при дрънкането на сабите. Само неговият твърде гъвкав талант е могъл да му помогне за толкова кратко време да състави обвинителния акт срещу Керулариос, а след това и неговия панегирик. На колко принцове е служил и изменял той! Колко клетви е давал! Той е посланик на Михаил Стратиотик, а се връща в Константинопол като министър на неговия враг. Отрупан с благодеяния от Исак Комнин, той става съучастник на неблагодарната машинация, която изгонва последния от палата. След като сравнява

Роман IV Диоген с пророк Давид, той става водител на заговора, който предава на турците византийския император. С еднаква охота той е готов да изостави Евдокия, както и да прегърне нейната кауза. Въпреки истинския му патриотизъм, неговата политическа кариера се състои от цяла редица слабости и отричания от по-раншни дела и думи. Но каква литературна плодovitост, какви смели инициативи в областта на умствения труд! Като историк той служи за модел и за авторитет на всички негови последователи в бъдещето; като философ той е предшественик на платоновото възраждане; като държавен мъж той възвестява пробуждането на елинската националност; като професор той възкресява за момент Константинополския университет. В писмата си той ни се открива понякога като заблуден в XI в. атинянин. Полиглот и полиграф, няма нито един клон от познанията на неговото време, в който той да не си е създал име и неговият учен издател не се осмелява още да направи подробен каталог на съчиненията му, който съдържа вече 225 тома. Алатиус през XVII в. го нарича *несравнимия Псел*: „Няма нито една наука, казва той, която да не е осветена със забележки от този велик ум, популяризирана с някое ръководство, съживена чрез някое усъвършенствуване на методата“.

Византия вече бе имала своя Трибоний, човек със същата енциклопедическа образованост. Някои сравняват Псел и с Бекон, на когото качеството на министър също така е попречило много на философа. Алатиус е мислил, че са съществували няколко души с името Псел. Дали наистина не бихме могли да разделим тази личност, да запазим Псел — учения и да отхвърлим Псел — великия шамбелан?

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.